

Портницька Н.Ф. Стратегіальні тенденції розвитку наслідування дошкільників // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості та обдарованості: Збірник наукових праць / За ред. В.О. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – Т. 12. – Вип. 2. – С. 206-211.

СТРАТЕГІАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАСЛІДУВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ

206

In article the features of differentiation of children under school age by criterion of creativity are analyzed. Are described strategical of imitation as the precondition of development of person's creative or executive direction.

У статті аналізуються особливості диференціації дітей за критерієм творчості. Описано стратегіальна тенденції наслідування як передумови формування виконавської чи творчої спрямованості.

В статье представлен анализ особенностей дифференциации детей по критерию творчества. Описываются стратегические тенденции подражания как предпосылки формирования исполнительской либо творческой направленности.

Постановка проблеми. Розвиток творчих здібностей дошкільників відбувається в умовах наслідування дитиною дій дорослих та ровесників у процесі ігрової та продуктивної діяльності. Наслідування як основний механізм засвоєння нового досвіду, очевидно, є одним із механізмів розвитку творчості та творчих здібностей дітей. При цьому недостатньо вивченими є проблеми механізмів виникнення творчості у процесі наслідування

Короткий аналіз сучасних досліджень. У ряді досліджень відзначається закономірний характер переходу від наслідування до творчості (Л.М. Галігузова, М.М. Гнатко, В.М. Дружинін, В.О. Просецький, Н.В. Хазратова). У роботах українських дослідників відзначається, що вже в дошкільному віці починають формуватися домінуючі способи мислительної діяльності при розв'язанні дітьми завдань творчого характеру, провідними серед яких є комбінування та аналогізування [2; 3; 4]. Очевидно, такі способи

досягнення успіху є онтогенетичними передумовами стратегій творчості дорослих. Аналізуючи проблеми регуляції творчої діяльності, В.О. Моляко зазначає, що у практичній діяльності (яка є основною для дошкільників)

207

стратегії не представлені у готовому вигляді, „можна лише передбачити ті чи інші стратегічні тенденції мислительного пошуку ... як схильність досліджуваного до переважного застосування одностипних мислительних дій, прийомів ...” [4, с. 65]. На нашу думку, для творчої діяльності дошкільників доцільно вживати термін „стратегіальні тенденції діяльності” як сукупність переважаючих способів розв’язання завдань діяльності.

Формулювання завдань дослідження. Оскільки, розвиток творчості дошкільників відбувається шляхом наслідування доступних зразків діяльності, ми передбачали, що стратегіальні тенденції наслідування створюють основу для розвитку творчості дітей. Крім того, виконання дітьми продуктивної діяльності в умовах соціальної взаємодії з ровесниками вимагає врахування дії соціальних чинників, зокрема особливостей задоволення потреби у схваленні та визнанні з боку оточення.

Ми передбачаємо, що стратегіальні тенденції наслідування, орієнтовані на схвалення або визнання, які виявляються у продуктивно-творчій діяльності дошкільників, лежать в основі розвитку виконавської чи творчої спрямованості особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для підтвердження висунутого припущення нами проведено серію експериментів під умовною назвою „Сьогодні ліпимо півника”. Робота організовувалася у формі серії звичайних занять з художньої праці, які проводила вихователька у підгрупах з 5-6 осіб. За умовами експерименту дітям протягом шести занять вихователька пропонувала одне й те ж завдання. При цьому основною вимогою було наслідувати дії виховательки [6].

У ході експерименту соціальна регуляція діяльності дошкільників була спрямована на задоволення базових потреб у схваленні та визнанні. При

цьому можливість отримати схвалення дорослого не забезпечувала визнання ровесників, і навпаки, діяльність, визнана ровесниками, не схвалювалася дорослим. Це зумовило виникнення „конфлікту визнання” як травмуючого для особистості стану неможливості одночасного задоволення базових потреб. Вирішення конфлікту вимагало орієнтації на схвалення дорослого або на визнання ровесників. Відповідно до загальної спрямованості особистості (виконавської або творчої) та способів вирішення „конфлікту визнання” нами виділено 6 стратегіальних тенденцій наслідування у продуктивно-творчій діяльності дошкільників.

Індикатором виконавської спрямованості є орієнтація на схвалення дорослого за точне відтворення його дій. Досліджувані з такою спрямованістю протягом всього експерименту відкидали інвенції (лат. – вигадка, відхилення від зразка, що виникали по ходу виконання діяльності) як „помилкові” дії, що заважають успішному виконанню завдання. До стратегіальних тенденцій, орієнтованих на схвалення, віднесені копіювання (22% досліджуваних), відмови від діяльності (15%) та фіксації на одній діяльності (10%).

Показником розвитку творчих здібностей дошкільників є творча спрямованість їхньої діяльності. Дошкільники цієї групи проявляли інтерес до інвенцій як засобів отримання творчого результату. В ситуації перенасичення одноманітною діяльністю для досліджуваних з творчою спрямованістю характерною є орієнтація на соціальне визнання за рахунок використання

208

інвенційних дій. Стратегіальними тенденціями, що ведуть до визнання, є тенденція творчих домагань (7,5% дошкільників), компілятивно-творча (25%) та інвенційно-творча (20%).

Стратегіальна тенденція *копіювання* характеризувалася стабільною орієнтацією дітей на схвалення з боку дорослого. Дошкільники цієї групи не виявляли жодних претензій на визнання однолітків, як у ситуації діяльності, так і поза нею. Одним із чинників вибору цієї стратегіальної тенденції є

відсутність у дітей операціонального досвіду, що заважало їм використовувати інвенції для виготовлення творчого виробу. В ході експерименту такі дошкільники зупинялися на рівні репродуктивного виконання завдання, наслідуючи всі дії дорослого. Гарантоване схвалення дорослого за точне виконання завдання дозволяло пережити відчуття компетентності в діяльності, забезпечувало позитивну оцінку ровесників. Очевидно, копіювання дій дорослого в експериментальних умовах виконувало подвійну функцію: отримання схвалення та накопичення операціонального досвіду діяльності. Наприклад, досліджувана І. протягом всього експерименту слухняно виконувала вказівки дорослого, не звертаючи увагу на творчі спроби ровесників.

Статегіальну тенденцію *відмови від діяльності* демонстрували діти, яким бракує операціонального досвіду для виготовлення творчого виробу та отримання за нього визнання ровесників.

Відсутність необхідних умінь унеможлиблювала отримання творчого результату як підстави для визнання ровесників, що і спричинило відмову дітей від виконання діяльності. На нашу думку, така поведінка зумовлена втратою дитиною домагань на отримання визнання в цій групі, що заважало усвідомленню інвенцій як засобів творчості. Крім того, у звичних умовах дошкільники, як правило, мають можливість вибору діяльності, яка відповідає їх інтересам та одночасно дозволяє задовольнити потреби у визнанні та схваленні. Очевидно, в умовах експерименту досліджувані орієнтувалися на іншу діяльність, яка зазвичай забезпечує їм визнання.

Аналіз особливостей поведінки досліджуваних цієї групи дозволяє виділити два основні види відмови від діяльності: формальну та реальну. Формальною відмовою є висловлювання дитиною небажання виконувати завдання, яке, однак, не реалізується у практичній діяльності. Досліджувана Ю., висловлюючи протест („Не хочу ліпити півника”), не припиняє виконання завдання. Така поведінка зумовлена дією установки на соціальну бажаність та конформною позицією в міжособистісних стосунках.

Продовження виконання завдання свідчить про відмову досліджуваної від будь-яких претензій на визнання ровесників в умовах діяльності.

Реальна відмова розглядається нами як прояв захисних механізмів або один із засобів отримання визнання, які спонтанно використовувалися дошкільниками. Усвідомлення неprestижності рутинної діяльності та власної неспроможності виконання творчих дій зумовлює відмову від діяльності як засіб збереження високої самооцінки. Досліджувана М. присутня на занятті, але не виготовила жодного виробу („Я не хочу ліпити півника” – „А що ти хочеш ліпити?” – „Нічого.” – „Чому?” – „Не вмію нічого.”). Компенсацією власної неспроможності та засобом включення у групові процеси для досліджуваної є

209

наслідування інвенцій, не пов'язаних зі змістом діяльності: М. посміхається, підхоплює пісню, яку співають інші, але до діяльності не повертається.

Однією із контрпродуктивних в плані розвитку творчих здібностей є стратегіальна тенденція *фіксації на одній діяльності*. Вона притаманна дітям, які колись оволоділи однією діяльністю і прагнуть отримати визнання саме за неї. При цьому відбувається своєрідне звуження операціонального досвіду, концентрація на кількісних показниках діяльності, відсутні ознаки творчого самовираження. В експериментальних умовах такі дошкільники одразу після виконання поставленого дорослим завдання переключалися на іншу, більш успішну для них діяльність. Аналогічні форми поведінки описані у дослідженнях Д.Б. Богоявленської, Х. Хекхаузена як окремий варіант домінування мотивації досягнення. „Активність заміщення”, що виникає у таких ситуаціях, дозволяє зменшити наслідки конфлікту „визнання”, але не вирішити його [1; 7]. У наших експериментах такі діти сприймали завдання дорослого як сферу демонстрації умінь та навичок, орієнтуючись на схвалення і не претендуючи на визнання ровесників. При досягненні бажаного результату – схвалення – діти вважали діяльність виконаною та

переходили до іншої, яка звично гарантувала їм визнання. На нашу думку, ця стратегіальна тенденція ілюструє процес формування виконавської спрямованості дошкільників: цінності набуває не процес виконання діяльності або міжособистісні стосунки в ній, а отримання матеріального результату, який буде схвалений. Наприклад, досліджувана С. протягом всіх серій експерименту слухняно та чітко виконувала завдання дорослого. Однак, після досконалого виготовлення одного виробу завершувала діяльність та переходила до іншої (ігрової), не зважаючи на те, що інші діти продовжували ліпити.

Стратегіальна тенденція *творчих домагань* пов'язана з наполегливим використанням дітьми інвенцій, орієнтованим на отримання визнання ровесників. Ймовірність досягнення успіху при цьому знижується із-за відсутності у дошкільників операціонального досвіду, необхідного для виготовлення творчого виробу.

Ймовірність отримання творчого результату та його визнання ровесниками в цьому випадку визначалася доцільністю інвенцій. Тривале використання досліджуваними беззмістовних інвенцій (які не приводили до виготовлення виробу) перешкоджало досягненню успіху у діяльності та в більшості випадків зумовлювало тимчасову відмову від домагань на визнання. Продуктивнішою є орієнтація на досягнення творчого результату шляхом елементарних продуктивних інвенцій, що наближає їх до творчості (виготовлення яєчок, з яких „народиться півник”).

Динаміка оволодіння діяльністю цими дошкільниками передбачає чергування періодів орієнтації на наслідування або на інвенції. Відсутність визнання за перші спроби інвенційної трансформації діяльності спричинила повернення дітей до наслідування дій дорослого (як неусвідомлюваний шлях накопичення операціонального досвіду). Повторне тривале спонтанне експериментування з інвенціями привело до виготовлення примітивного творчого виробу, який, однак, був оцінений групою. Отже, стратегіальна

тенденція творчих домагань ілюструє взаємозумовленість соціальних та діяльнісних чинників у розвитку творчих здібностей дошкільників.

210

Дошкільників, які намагалися отримати творчі результати шляхом поєднання запозичених у інших дітей прийомів діяльності об'єднує компілятивно-творча стратегіальна тенденція. Яскраво виражений конфлікт потреб у схваленні та визнанні спричинив наслідування творчих дій ровесників при виконанні завдання дорослого. З одного боку, залежність дошкільників від схвалення виховательки унеможлиблювала повну відмову від наслідування її дій. З іншого – все зростаюча потреба у визнанні ровесників спонукала до використання окремих запозичених інвенцій у процесі наслідування та поступовий перехід до виготовлення власного творчого виробу. В цих умовах наслідування творчих дій ровесників здійснювалося з метою соціальної перевірки прийнятності інвенцій.

Очевидно, існує кілька причин збереження наслідування як основного способу діяльності. По-перше, відтворення творчих дій ровесників є компромісним варіантом вирішення „конфлікту визнання” при недостатності операціонального досвіду: з одного боку, дозволяє отримати визнання, не вдаючись до самостійності, а отже не ризикуючи пережити неуспіх у діяльності, а з іншого – дозволяє розділити відповідальність за невиконання завдання дорослого. Наприклад, досліджувана Я., наслідуючи дії дорослого, з інтересом спостерігає за творчими діями досліджуваної Н. та поступово включає їх у власну діяльність. Через декілька занять досліджувана Я. виготовляє власні вироби – сніговика, зайчика.

Описана стратегіальна тенденція ілюструє природний шлях розвитку творчих здібностей дошкільників, за якого наслідування творчих дій є механізмом розширення операціонального досвіду та основним шляхом соціальної перевірки прийнятності інвенцій як засобів творчості.

Діяльність досліджуваних з *інвенційно-творчою* стратегіальною тенденцією характеризувалася стабільною орієнтацією на визнання

ровесників. Пошук визнання здійснювався шляхом цілеспрямованого використання продуктивних інвенцій для отримання творчого результату.

Формування інвенційно-творчої стратегіальної тенденції є оптимальною умовою розвитку творчих здібностей дошкільників. Визнання ровесниками продуктивних інвенцій стимулює усвідомлення їх як засобу самовираження і самореалізації в конкурентних умовах діяльності та до їх подальшого вдосконалення. Творча діяльність за таких умов може закріплюватися як загальна стратегія поведінки в різних ситуаціях, виступаючи передумовою розвитку творчих здібностей, а згодом, і обдарованості.

Прикладом прояву інвенційно-творчої стратегіальної тенденції є поведінка досліджуваної Н., 4,5 років. При перенасиченні одноманітною діяльністю Н. використовує випадкові інвенції і отримує новий виріб („скрученки”). Визнання ровесників (інтерес до цього виробу, прохання навчити) стимулює Н. до подальшого вдосконалення виробу та відстоювання способу його виконання. Закріплення орієнтації на визнання ровесників у поєднанні зі здатністю до цілеспрямованого пошуку та використання доцільних інвенцій спричинив остаточну відмову дівчинки від наслідування дій дорослого та переходу до творчості (виготовлення зайчика). Цілеспрямоване використання інвенцій слугувало засобом самовираження та самореалізації.

211

Частотний аналіз проявів кожної зі стратегіальних тенденцій у продуктивно-творчій діяльності свідчить, що хлопчики в більшій мірі орієнтовані на конструктивний пошук визнання та самореалізації у різних видах активності, що реалізується у стратегіальних тенденціях творчих домагань, інвенційно-творчій та в, окремих випадках, фіксації на одній діяльності. Дівчатка ж надають перевагу стратегіальним тенденціям копіювання, відмови від діяльності та компілятивно-творчій. Це підтверджує результати класичних досліджень, відповідно до яких хлопчики в більшій мірі орієнтовані на творчість, ніж дівчатка [5]. Очевидно, відмова від діяльності у дівчаток є проявом захисних механізмів у травмуючій ситуації конкуренції за визнання.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Отримані результати дають змогу стверджувати, що соціальна регуляція розвитку творчості дошкільників в умовах наслідування реалізується шляхом задоволення базових потреб у схваленні та визнанні. Диференціація дітей за критерієм творчості зумовлена особливостями задоволення потреби у визнанні. У старших дошкільників починають формуватися стратегіальні тенденції (орієнтовані на схвалення чи визнання), які й визначають розвиток творчої чи виконавської спрямованості особистості. Перспектива подальших досліджень вбачається у вивченні вікової динаміки стратегіальних тенденцій наслідування та їх впливу на розвиток творчих здібностей особистості.

Список використаних джерел:

1. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр „Академия”, 2002. – 320 с.
2. Біла І.М. Розвиток навичок аналогізування як основа творчої діяльності дошкільників // Актуальні проблеми психології: Том 6. Обдарована особистість: розвиток, пошук, допомога. (Збірник наукових праць). / За загальною редакцією С.Д. Максименка. – К. „BONA MENTE”, 2002. – Вип. 3 (2 частина). – С. 21 – 29.
3. Ваганова Н.А. Розуміння старшими дошкільниками нової інформації у вербальній та візуальній формах. Автореферат ... канд. психол. наук 19.00.07. – К., 2006. – 20 с.
4. Моляко В.А. Психология конструкторской деятельности. – М.: Машиностроение, 1983. – 134 с.
5. Одаренные дети: Пер. с англ. / Общ. ред. Г.В. Бурменской, В.М. Слущкого; Предисл. В.М. Слущкого. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.
6. Портницька Н.Ф. Експериментальне дослідження особливостей наслідування в процесі продуктивної творчої діяльності дошкільників // Педагогіка та психологія професійної освіти // Науково-методичний журнал. – 2005. – №6. – С. 156- 163.
7. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения / Пер. с англ. – Спб.: Речь, 2001. – 240 с.